

Toespraak Prof. Dr. Eickhoff, 4 mei 2022, Nationaal Monument Kamp Amersfoort

Geachte aanwezigen,

Het is voor mij een grote eer hier te mogen spreken.

Rekenschap geven van oorlog, bezetting en massaal geweld is in de kern een individuele zaak, dat geldt allereerst voor hen die het hebben ondergaan, voor hun naasten en andere betrokkenen. Maar dat geldt ook voor hen die deze thema's in de context van de Tweede Wereldoorlog als wetenschapper onderzoeken.

Voor mij komen vandaag, op deze officiële herinneringsdag, en op deze plek, beide posities samen. Ik ben de kleinzoon van Johan Eickhoff, die van najaar 1944 tot voorjaar 1945 gevangen zat in Kamp Amersfoort, en, sinds september vorig jaar, vervul ik tevens de functie van directeur van het NIOD Instituut voor Oorlog-, Holocaust en Genocidestudies. In die rol houd ik me dagelijks bezig met de Tweede Wereldoorlog en andere conflicten in Europa en daarbuiten. Daarbij gaat het altijd over de gevolgen van oorlog, over de mensen die het overkwam, en de impact daarvan op hun bestaan en dat van latere generaties.

Een belangrijke waarde voor mij bij herdenken – en hier spreek ik zowel als nazaat en als wetenschapper – is het ruimte maken voor zoveel mogelijk betrokkenen (wie dat ook mogen zijn). Ook vind ik het belangrijk er zorg voor te dragen dat het verleden dat we herdenken niet verwordt tot een, hoewel gruwelijk, ook veilig verleden omdat de posities - van slachtoffer tot dader - al duidelijk zijn. Dat traint ons niet in het tijdig waarnemen en tegengaan van eigentijdse vormen van massaal geweld, en de voortrajecten daarvan die zich soms heel verkapt aandienen.

En dan het persoonlijke: als ik afga op het wat wij wetenschappers 'het communicatieve geheugen' noemen (dus binnen families overgedragen herinneringen) is Kamp Amersfoort voor mij een zwart gat. Ik heb er een gevoel bij, dat diep zit, maar geen verhaal over. Ik weet **waar** in Amsterdam mijn grootvader, die als kelner werkte bij onder andere Hotel Krasnapolski, tijdens een razzia is opgepakt: de Kraansluis-brug bij de Prins Hendrikkade. Hij was toen 45 jaar oud. Ook weet ik dat hij – dankzij het Rode Kruis – is vrijgelaten, en toen is vervoerd tot bij de Berlagebrug in Amsterdam. Vanaf daar heeft hij naar huis moeten lopen – wat een hele opgave was omdat zijn voeten door een van de bewakers in het kamp kapot waren getrapt. Mijn vader heeft als kind, in de tussenliggende periode, niet geweten waar zijn vader was gebleven.

Van de tussenfase weet ik uit familieoverlevering niets. Een zwart gat dus. Ik heb wel van jongs af aan meegekregen dat structuren die mensen beschermen tegen onrecht zomaar kunnen wegvallen, en dat als een overheid zich tegen zijn burgers keert, er voor hen nauwelijks ontkomen aan is. Het verklaart in belangrijke mate waarom ik hier sta als historicus.

Toen ik in de jaren 80 van de vorige eeuw in de zomervakantie als vrijwilliger meewerkte aan een archeologische opgraving voorafgaand aan de aanleg van de snelweg bij Oud-Leusden, zei mijn vader: Ga eens kijken bij het kampterrein. Het was inderdaad vlakbij. Op het monument en de wachttorens na, was er toen niets te zien. Ik vond daar als tiener toen niet zoveel van. Het was mooi weer en ik was op vakantie.

Maar toen ik bij het NIOD kwam werken – zo'n 20 jaar geleden – heb ik uitgezocht waarom mijn opa opgepakt was. Mijn vader zei altijd: 'hij zal wel te veel sigaretten bij zich hebben gehad' – zwarte handel dus. Ik zag de opluchting op zijn gezicht toen bleek dat het om werkweigering ging (hij heeft dus geen gehoor gegeven aan een oproep van de Arbeitseinsatz). Dat had voor hem toch een hogere status. Voor de Duitsers maakte dit overigens niet uit: beide categorieën golden als 'asociaal'.

Ik deel dit moment – de schaamte die ik waarnam bij mijn vader - met u omdat ik het belangrijk vind om de categorieën waarmee nazi's hun gevangenen indeelden, radicaal af te wijzen. Het was een vorm van hokjesdenken, en daarmee kom ik aan de kern van mijn verhaal, die mensen criminaliseerde, en leidde tot een langdurig doorwerkende stigmatisering. We moeten beseffen dat achter iedere categorie – Joden, politieke gevangenen, asociale, Jehova's Getuigen – complexe werelden, vol nuances schuilgaan, en dat die ertoe doen. Iedereen verdient onze interesse en betrokkenheid, zowel maatschappelijk als wetenschappelijk.

Ik vind het daarom mooi dat het herinneringscentrum met het project 'Geef gevangenen een gezicht' van al ruim 5000 gevangenen een foto heeft verworven en die in een wand heeft samengebracht: mijn grootvader is een van hen. Voor **mijn** vader, die onlangs is overleden, was die plotselinge publieke aandacht voor **zijn** vader als individu – in de context van kamp Amersfoort - moeilijk te bevatten. Na de decennia van zwijgen en stilte, gaf hij geen commentaar, behalve dat de zorgvuldigheid waarmee een en ander tot stand kwam, hem goed deed.

Ik stel daarom voor vandaag al de mensen die hier gevangen zaten te herdenken, zij die omkwamen en zij die het overleefden, en daarbij niet uit te gaan van hoe ze werden gelabeld door de nazi's, maar te pogen te begrijpen wie ze waren en wie ze wilden zijn.

Het zwarte gat, dat ons het zicht ontnemt op al het leed dat hier is geleden, wordt er kleiner door, en bovendien betekenisvoller.

Immers, door zo stil te staan bij de geschonden menselijke waardigheid van de gevangenen worden we ons extra bewust van de gevaren van ongenueanceerd hokjesdenken, juist in onze eigen tijd vol polarisatie.

Dank voor uw aandacht.